

УДК 340:341

DOI: 10.31359/1993-0941-2018-35-164

О. С. Головащенко, кандидат юридичних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник НДІ державного будівництва та місцевого самоврядування НАПрН України

Деякі аспекти соціальної спрямованості держави й економічний вплив

У статті аналізується вплив сучасних умов на розвиток соціальної держави, здійснення економічної політики. Підкреслюється, що ефективність виконання соціальною державою своїх завдань безпосереднім чином залежить від наявності у держави необхідних матеріальних ресурсів. Наголошується на важливості запровадження принципу соціального партнерства у відносинах між інститутами державної влади й суспільством.

Ключові слова: соціальна держава, соціальна політика, економіка.

До розроблення соціальних питань на науковому рівні почали звертатися у ХІХ ст., поштовхом послужили соціальні проблеми, які постали перед суспільством на той час. Суттєвий внесок у подальшу розробку теорії соціальної держави у дореволюційний період зробили видатні правознавці Б. О. Кістяківський, П. І. Новгородцев та ін. Так, Г. Ф. Шершеневич справедливо зазначав, що лібералізм не лише не привів до загальної

гармонії, а спричинив зростання економічного контрасту й загострив класову боротьбу до ступеня, що загрожує державі. Країни були вимушені відмовитись від політики невтручання й прийти на допомогу найслабшим верствам населення, тим самим зменшити ненависть до панівних класів і відповідно до держави. Звідси — так зване соціальне законодавство, що виникає із нових завдань держави, та демократизація самої держави. Так починають формуватися контури соціальної держави [1, с. 250].

Існує широкий масив зарубіжної літератури, що присвячена аналізу історії й розвитку соціальної політики в країнах світу, які стали провідними з досліджень у цій сфері. На особливу увагу заслуговують праці Г. Еспінг-Андерсена, П. Спікера, Р. М. Тітмуса та інших вчених, що містять теоретичні розробки формування нових підходів до соціальної політики держави, її дослідження. Важливу роль у формуванні теоретичних та методологічних розробок теорії й механізмів соціальної політики відіграють праці вітчизняних вчених, серед яких є В. Новіков, О. В. Скрипнюк, А. Сіленко, І. В. Яковюк та ін. Проте виникає необхідність доповнення цих досліджень теоретичним розглядом питання щодо ролі держави при здійсненні соціальної політики і її взаємозв'язку з економічною складовою країни.

Дійсно, одвічна суперечність ліберального й демократичного начал європейської цивілізації була вичерпана за допомогою їх наповнення соціальним змістом. Сферою їх синтезу стала соціальна політика [2, с. 85]. Сутність соціального лібералізму полягала в зростанні ролі держави в сфері вторинного перерозподілу товарів і послуг. Ідеї вільного підприємництва, приватної власності, плюралізму були доповнені ідеями соціальної держави, соціально орієнтованої економіки, демократії й соціальними програмами. Базисом для їх проведення стала концепція держави «загального добробуту» із програмою допомоги найбільш незахищеним верствам населення.

Досягнення добробуту громадян як головного завдання «Welfare State» забезпечувалося завдяки проведенню державної політики в таких напрямках, як правове регулювання господар-

ської діяльності; соціальна діяльність, що передбачає піклування про здоров'я громадян, соціальне страхування, організацію систем освіти, науки тощо; діяльність у сфері перерозподілу національного доходу, завдяки чому досягається розвиток системи соціальних послуг. Ідея сильної, але демократичної держави стала теоретичною основою для подальшого перетворення «держави добробуту» на сучасну соціальну державу [3, с. 145]. Отже, після Першої світової війни розпочався пошук варіантів подальшого удосконалення правової держави. Саме тому відповідно до ст. 25 Загальної декларації прав людини 1948 р. правова держава повинна гарантувати право на такий життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд і необхідне соціальне обслуговування, який необхідний для підтримки здоров'я й добробуту її самої та її сім'ї, і право на забезпечення на випадок безробіття, хвороби, інвалідності, вдовства, настання старості чи іншого випадку втрати засобів до існування через незалежні від людини обставини [4]. Разом з тим національна соціальна політика спирається також на правову базу в соціальній сфері, узгоджену із загальновизнаними міжнародними нормами й стандартами в галузі прав людини та викладену в низці міжнародних документів.

У сучасному світі головним суб'єктом реалізації соціальної політики є держава. В умовах соціальної держави соціальна політика стає одним з пріоритетних видів державної політики, отримуючи конституційно закріплений статус. Так, Конституція та інші нормативно-правові акти України встановлюють сутність соціальних відносин у суспільстві, надають перелік загальних соціальних гарантій, повноважень у соціальній сфері її суб'єктів, визначають роль органів публічної влади у проведенні державної соціальної політики, гарантій по соціальним зобов'язанням держави, окреслюють контури самостійної реалізації соціальної політики органами місцевого самоврядування.

Для становлення, розвитку соціальної держави необхідне теоретичне обґрунтування основ формування ефективної соціальної ринкової економіки й політики, яка забезпечуватиме зайнятість, гідну заробітну платню, соціальне страхування, під-

тримку родини, населення в цілому. В основу різних моделей соціальної держави покладено ідею ефективної соціальної політики, яка дає економічний і соціальний ефект у різних пропорціях. Водночас соціальна держава повинна враховувати, що економічна ефективність не єдина мета, а лише один із засобів для задоволення матеріальних і духовних потреб громадян. У зв'язку з цим необхідно підкреслити, що головне завдання соціальної політики такої держави полягає не в роздаванні благ, а в забезпеченні умов для вільної самодіяльності індивідів, які самостійно здатні створювати ці блага й самостійно піклуватися про себе й своїх рідних. Найважливіший напрямок політики соціальної держави – створення умов для доступної освіти, працевлаштування, а також стимулювання заощадливості й прагнення набути власність [5, с. 28].

Можливість реалізації соціальної політики в Україні ускладнюються негативними економічними факторами, що склалися впродовж останніх двох десятиріч та які особливо загострилися протягом останніх років. Різними авторами пропонуються різноманітні шляхи подолання проблем у соціальній сфері, серед яких одним з головних є тягар високих витрат на соціальні заходи. Так, на основі досвіду східноєвропейських країн деякі автори вважають за потрібне відмовитись від соціальної допомоги на загальнодержавному рівні й передати її на місця для оптимізації перерозподілу суспільних коштів на цілі соціального захисту [6, с. 33]. Держава не може вирішити всі завдання, що стоять перед суспільством, якщо вона не спирається на органи місцевого самоврядування, з одного боку, які безпосередньо пов'язані з населенням, а з другого – з органами державної влади. Адже місцеве самоврядування традиційно розглядається як окрема підсистема публічної влади із власними завданнями й чітко визначеним конституційно-правовим статусом. Але в цьому випадку виникає закономірне питання щодо того, наскільки виконання функцій держави може бути покладене на недержавні за своєю природою структури. У відповідному сенсі інколи досить влучно наголошується на тому, що соціальна функція є функцією саме держави, а не функцією комерційних установ або, наприклад, благодійних фондів [7, с. 82].

Водночас низка дослідників навпаки вважає, що в цьому разі мова може йти не про ухилення держави від забезпечення соціальної сфери, а лише про підвищення ефективності реалізації відповідних завдань. Зокрема, приватний бізнес здатний стати активним елементом у соціальній структурі держави, тим самим підсилюючи її можливості в соціальній сфері (адже участь приватного бізнесу у сфері соціальних послуг вносить елемент конкуренції, який сприяє підвищенню якості цих послуг), а податки з приватного бізнесу дозволяють державі надавати соціальні послуги. Тому недержавні благодійні організації потрібно розглядати як структури, що доповнюють, а не підміняють державу [8, с. 107, 108]. У цілому можна погодитись, що соціальна політика — це, з одного боку, мистецтво поєднання індивідуальних, суспільних і державних інтересів, інтересів різноманітних груп, спільнот у сфері соціальних відносин, а з другого — це постійно відновлювана система взаємодії державної влади, недержавних структур, самої особистості відносно життєзабезпечення й розвитку людини [8, с. 108]. Отже, незважаючи на низку проблем, що виникають у сучасному суспільстві, необхідність соціальної держави для громадянського суспільства в жодному разі не ставиться під сумнів, а мова йде лише про адаптування цієї моделі до конкретних умов.

Соціальну діяльність сучасної держави не можна відокремлювати від її економічної сфери. Більшість цивілізованих країн забезпечують соціальну спрямованість економіки, адже економічне зростання має більші шанси в тих країнах, де економіка орієнтується на вирішення в тому числі й соціальних проблем. Як наслідок — соціальну державу не можна оцінювати лише з погляду прав, що нею проголошуються. Важливо враховувати, яким чином діяльність держави впливає на ринок і соціальне забезпечення громадян, наскільки завдяки функціонуванню соціальної держави зменшується залежність індивідуума від ринку [9, с. 4]. Отже, економічну основу соціальної держави має становити соціально орієнтована ринкова економіка, що є однією з ознак соціальної держави.

Соціально орієнтована ринкова економіка у своїй основі базується на певних елементах, до яких традиційно відносять: реалізацію здібностей окремої людини, державну допомогу, солідарність суспільства [10, с. 6]. При цьому кожному індивіду гарантується максимальна свобода, ступінь якої визначається суспільними межами, що не повинна зачіпати інтересів інших і суспільства в цілому. Втручання держави повинно відбуватися лише у випадку, коли людина не може реалізувати економічну свободу й потребує державної підтримки.

Ефективність виконання соціальною державою своїх завдань, як і ступінь забезпечення соціально-економічних прав, безпосереднім чином залежить від наявності в держави необхідних матеріальних ресурсів. На думку деяких дослідників, з економічним зростанням постійно розширюється коло функцій соціальної держави. При цьому сама держава не ставить за мету досягнення абсолютної соціальної справедливості. Її головною метою є обмеження й нейтралізація деструктивної природи ринку, враховуючи пряму залежність багатства країни й рівня соціальних витрат [11, с. 15].

Формування соціальної держави обов'язково передбачає здійснення впливу на економічні відносини з метою забезпечення соціально-економічних, екологічних і культурних прав людини й громадянина. При цьому перед соціальною державою виникають значні труднощі, пов'язані з необхідністю зберігати баланс між вільною економікою й ефективними способами впливу на процеси розподілу. У зв'язку з цим держава при забезпеченні всім громадянам гідного рівня життя повинна дотримуватися тієї межі, за якою починається надмірне втручання в економіку, обмеження ініціативи й свободи підприємництва [12, с. 64].

Іншою проблемою є можливість реального забезпечення соціальної орієнтації економічних процесів. Перехід держави до соціально-орієнтованої ринкової економіки й демократичного суспільства пов'язаний зі зміною форм ведення соціальної політики, визначенням її напрямків і стратегії. При цьому ефективність такої політики визначається врахуванням бага-

тьох економічних закономірностей, нейтралізацією негативних потенцій, зокрема таких, як наявні диспропорції між капіталом і працею. Окрім того, потрібно враховувати, що суспільство звикає жити за мінімальними соціальними стандартами, навіть у випадку, якщо їх призначенням була лише підтримка життєвого рівня в кризовий період [11, с. 15]. У результаті «ефективність» соціальної держави перебуває в прямій залежності від низки факторів, серед яких виділяють рівень економічного розвитку країни, темпи науково-технічного й економічного зростання, згоду політичних сил щодо комплексу соціальних програм, реалізованих державою, розвинене почуття суспільної солідарності, правову й моральну культуру громадян тощо.

Головною причиною втручання держави в процеси регулювання соціально-економічного розвитку стали порушення загальної ринкової рівноваги, необхідність її відновлення й дотримання, оскільки проблема рівноваги має універсальний характер і її необхідно вважати головним завданням [13, с. 236; 237]. До цього відноситься створення правил ринкової поведінки, які б враховували соціальні цінності, висували колективні інтереси попереду особистих, а головним інструментом такого втручання має бути система регулювання соціально-економічних процесів, що забезпечує ефективне використання цих правил в інтересах більшості.

Суспільство розуміє й очікує необхідність формування механізму перерозподілу доходів від одних груп населення до інших. Проте варто зазначити, що в розвиненому суспільстві застосування інститутами державної влади владно-регулюючих і примусових заходів не є змістом діяльності держави. На перший план висувається формування почуття відповідальності й обов'язку у всіх членів суспільства. Іншими словами, соціальна політика набуває державо-суспільного характеру через виконання державою перед громадянами своїх зобов'язань у соціальній сфері й запровадження системи «соціального партнерства» у відносинах між інститутами державної влади й суспільством в особі представницьких органів, громадських

організацій і профспілок. Дедалі вагомішу роль у виробленні соціальної політики, крім держави й провідних соціальних сил, відіграють такі інститути громадянського суспільства, як представницькі органи найманих працівників і роботодавців, політичні партії та об'єднання, інші громадські чи недержавні організації [14, с. 6].

Соціальна політика має спрямовуватись на реалізацію в суспільстві принципів солідарності, справедливості й взаємодопомоги, створення рівних стартових можливостей для громадян, забезпечення гідних умов праці, побуту й життя людей, допомоги соціально незахищеним верствам населення. Лише при досягненні балансу у взаємодії різних соціальних і політичних сил суспільства держава стверджує себе як соціальна. При цьому вона виділяє пріоритетні сфери й визначає заходи для досягнення своїх цілей, серед яких: забезпечення зайнятості всього населення, покращення життєзабезпечення населення, удосконалення системи соціального захисту громадян, охорона довкілля, формування соціокультурного середовища.

Соціальна диференціація, що існує нині в Україні, значно впливає на соціальний розвиток, стримуючи його, що пояснюється порушенням нормального функціонування економічних відносин, кваліфікацією й рівнем професійної підготовки працівників. Це відбувається у вкрай кризових умовах, що особливо характерно в періоди корінних змін наявних суспільно-політичних і соціально-економічних відносин або їх заміни на протилежні за своїм характером і змістом. Саме такий період переживає нині наша країна. І саме в цей період потрібно знайти відповідь на запитання, чи консолідується народ країни в єдине ціле для того, щоб спільно й повноцінно здійснювати владу безпосередньо й через органи державної влади та органи місцевого самоврядування. Видається, що в сучасних умовах соціальна політика України насамперед має бути спрямована на створення так званого «середнього класу» як фактору стабільності в суспільстві.

Система соціального захисту в країнах з перехідною економікою стикається з низкою труднощів. Перешкодою є інертність старої системи соціального захисту, обмеженість ресурсів і недоліки адміністративної системи в країнах, що розвиваються. Ці відмінності викликають необхідність розглядати інші аспекти при розробці програм соціального захисту в країнах, що розвиваються. Особливу увагу необхідно приділяти створенню спеціальної системи соціальної підтримки, що дозволяє забезпечити найнеобхіднішим тих, хто цього потребує. У зв'язку з цим має надаватися велике значення розподілу соціальної допомоги.

Немає сумніву в тому, що порівняльний аналіз змісту соціальної політики різних країн дозволив би значно збагатити теорію й практику цієї діяльності. Водночас при засвоєнні іноземного досвіду в сфері соціальної підтримки населення необхідно повною мірою враховувати історичні умови й національні особливості України. Потрібно мати на увазі ситуацію, що вже склалася в нашій країні на цей час і мала місце в минулому, систему соціального забезпечення населення, а також особливості культури, менталітету, способу життя українського суспільства, розумно доповнюючи її нововведеннями, виходячи з нової суспільно-політичної ситуації.

Список використаних джерел

1. Шершеневич Г. Ф. Общая теория права / Г. Ф. Шершеневич. — М. : Изд. Бр. Башмаковых, 1911. — Вып. 1. — 839 с.
2. Пивоваров Ю. С. Социальная политика как момент истины в идеологии германских консерваторов и либералов / Ю. С. Пивоваров // Либерализм, консерватизм, марксизм : проблем.-темат. сб. — М. : ИНИОН РАН, 1998. — С. 85.
3. Бульбенюк С. Держава «загального добробуту» і цінності постіндустріального суспільства / С. Бульбенюк // Людина і політика. — 2001. — № 5. — С. 144–147.
4. Всеобщая декларация прав человека [Електронний ресурс]. — Режим доступу: http://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/declhr.shtml.

5. Тихонова Н. Е. Оптимальная социальная политика: ожидания россиян [Электронный ресурс] / Н. Е. Тихонова // Социальная модель государства: выбор современной России и опыт стран Европы : аналит. вестн. — 2006. — № 6 (294). — Режим доступа: <http://www.council.gov.ru>.
6. Панкевич О. З. До питання про «динамічність» соціальної держави / О. З. Панкевич // Життя і право : Львів. правн. часоп. — 2004. — № 1. — С. 32–39.
7. Кондратьев Р. Соціальна держава в теоретико-правових і філософських дослідженнях / Р. Кондратьев // Право України. — 2005. — № 2. — С. 81–84.
8. Сіленко А. Деякі тенденції розвитку соціальної держави / А. Сіленко // Право України. — 2005. — № 8. — С. 106–110.
9. Торлопов В. Основные модели социального государства / В. Торлопов // Человек и труд. — 1998. — № 6. — С. 4–8.
10. Фотина Т. Эффективная рыночная экономика не может не быть социально ориентированной / Т. Фотина // Человек и труд. — 1996. — № 11. — С. 4–8.
11. Новіков В. М. Соціальна держава — загальнонаціональне завдання / В. М. Новіков, В. Г. Хара // Уряд. кур'єр. — 2003. — 22 трав. (№ 92). — С. 15.
12. Лукашева Е. А. Совершенствование деятельности государства — необходимое условие обеспечения прав человека / Е. А. Лукашева // Государство и право. — 2005. — № 5. — С. 61–65.
13. Ойкен В. Основные принципы экономической политики / В. Ойкен. — М. : Прогресс, Универс, 1995. — С. 236, 237.
14. Колот А. Генезис соціальної політики під впливом глобалізації та лібералізації економічних відносин / А. Колот // Україна: аспекти праці. — 2008. — № 1. — С. 3–11.

О. С. Головащенко

**Некоторые аспекты социальной направленности
государства и экономическое влияние**

В статье анализируется влияние современных условий на развитие социального государства, ведения экономической политики. Подчеркивается, что эффективность выполнения социальным государством своих задач непосредственным образом зависит от наличия у него необходимых материальных ресурсов. Отмечается важность внедрения системы «социального партнерства» в отношениях между институтами государственной власти и обществом.

Ключевые слова: социальное государство, социальная политика, экономика.

O. Golovashchenko

**Some aspects of the social orientation
of the state and the economic impact**

The article analyzes the impact of the current conditions on the development of the Social State. It is emphasized that the current stage of development of the Social State is under the significant influence of the requirements of globalization of the world economy. It is noted that the continuous development of society and the state leads to the emergence of new forms of Welfare States. It emphasizes the need to improve and develop existing models of the Welfare State at the national level. The origin and development of the Welfare State is the result of a long historical process, one of the patterns of development which was the expansion of state functions and content through the addition of social. The development of European integration and globalization processes are complex modern elements that affect the institutional structure and organization of countries. Due to globalization diminishes the ability of nation states to shape and implement their own social policies. There has been awareness of the need to improve and develop existing models of the welfare state at national level. In a globalized social policy of law is a difficult position. On the one hand, the state must withstand globalization demands that come from outside, should take into account the suggestions and proposals of other countries, and to initiate and carry out political, economic and social transformation. On the other hand, the state should provide conditions for citizen's welfare; protect them from the negative aspects of globalization, from losses associated with adaptation to global market.

Key words: Social State, social politics, the economy.